

YARIŞILABİLİR PİYASALAR

Doç. Dr. Lâle DAVUT*

Sanayi iktisadı alanında ilgi çeken gelişmelerden bir tanesi "yarışılabilir piyasalar" teorisidir¹. Bu teori, yarışılabilir piyasaların temel nitelikleri ve refah açısından sonuçları yanısıra, bir taneden fazla ürünün üretildiği endüstrilerde maliyet yapısının incelenmesi ve performansla ilişkilendirilmesi gibi konuları da kapsamaktadır.

Yarışılabilir piyasalar teorisinin hem tam rekabet hem de eksik rekabet piyasaları açısından ilginç olan yönleri vardır. Bilindiği gibi, geleneksel mikroiktisat teorisinde belli şartlar altında refah açısından optimal sonuçları veren piyasa türü tam rekabet piyasasıdır. Yarışılabilir piyasalar teorisi ise, ölçek ve alan ekonomilerinin geçerli olduğu durumları kapsayacak şekilde tam rekabet modelinin genişletilmiş bir hali olduğu iddiası ile ortaya atılmıştır (Spence; 1983: 981). Böylece de, performans değerlendirmelerinde esas alınabilecek refah kriterleri sunmayı amaçlayan bir teori olarak görülmektedir (Reid; 1989: 141). Diğer yandan, eksik rekabet piyasaları da yarışılabilir nitelikte olabilir. Böylece yarışılabilir piyasalar teorisi, tam rekabet yanısıra eksik rekabet türü piyasaları da içeren geniş bir yapı yelpazesinde sunulmaktadır.

Bu makalede, yarışılabilir piyasaların tanımı, temel özellikleri ve yarışılabilir piyasalar teorisine yöneltilen temel eleştiriler ele alınacaktır.

I) TANIM

Yarışılabilir piyasalar, girişin tamamen serbest ve çıkışın tamamen maliyetsiz olduğu piyasalar olarak tanımlanmaktadır (Baumol; 1982: 3).

Bu tanım, tam yarışılabilirlik tanımıdır. Tam yarışılabilirlik analizde önemli bir kavram olduğu için temel unsurlarının açıklıkla ortaya konulmasında yarar vardır. Tam yarışılabilirliği sağlayan şartlardan bir tanesi, giriş engeli bulunmamasıdır. Burada giriş

* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Öğretim Üyesi.

¹"contestable markets" karşılığında kullanılmıştır. Bu konuda öncü çalışmalar için bkz. Baumol, Bailey ve Willig (1977), Baumol, Panzar ve Willig (1982), Baumol (1982).

engeli Stigler'in tanımladığı şekilde kullanılmaktadır (Stigler; 1968: 67). Bu anlamda giriş engelini bulunmaması yeni girecek firmaların mevcut firmalara kıyasla üretim tekniği, ürün kalitesi v.b konularda herhangi bir dezavantaja sahip olmaması demektir.

Tam yarışılabilirlikte giriş serbestliği yanısıra, girişin sınırsız ve mutlak nitelikte olması söz konusudur (Shepherd; 1984: 573). Girişin sınırsız olması, yeni giren firmanın piyasada küçük bir yer edinmenin çok ötesine geçebilmesi, hemen mevcut herhangi bir firmanın yerini tamamen alabilmesi anlamındadır ve bu durum tam giriş olarak isimlendirilmektedir. Girişin mutlak olması ise, mevcut firmanın fiyat konusunda tepki göstermesine fırsat kalmadan yeni giren firmanın endüstride yerleşik hale gelmesini ifade eder. Böylece endüstriye yeni girecek olan firma girişin kârlılığını değerlendirirken mevcut firmaların giriş öncesi uyguladıkları fiyatları esas alacaktır.

Bazı iktisatçılar, tam yarışılabilirliğin giriş ve girişe tepkiler alanındaki şartlarını açıklarken gecikme süresi kavramını kullanmaktadırlar ve iki temel şartı şöyle ifade etmektedirler (Schwartz ve Reynolds; 1983: 488): Tam yarışılabilirlikte giriş için herhangi bir gecikme süresi yoktur ve mevcut firmanın girişe tepki olarak fiyatını ayarlaması için gerekli gecikme süresi, çıkış için gerekli gecikme süresinden büyüktür. Çıkış için gerekli gecikme süresi, firmanın yatırımının belli bir süre geri döndürülemez nitelikte olduğunu gösterir.

Tam yarışılabilirliğin bir başka unsuru, çıkışın tamamen serbest ve maliyetsiz olması, batık maliyetlerin bulunmamasıdır. Çıkışın serbest ve maliyetsiz olması bir anlamda giriş serbestliği de sağlayan bir unsur olmaktadır. Zira, çıkış halinde tüm sermaye, aşınma - yıpranma ve normal kullanım maliyeti dışında kayba uğramaksızın satılabiliyorsa veya yeniden kullanılabiliyorsa batık maliyetler yoktur, çıkış serbestliği söz konusudur ve bu durumda girişe ilişkin herhangi bir risk de bulunmamaktadır. Giriş riskinin bu şekilde ortadan kalkması da giriş serbestliği sağlamaktadır. Çıkış engellerinin bulunması ise hem yeni girecek firma için caydırıcı bir etki yaratarak, hem de mevcut firmalar açısından girişi engelleme dürtüsüne ağırlık kazandırarak endüstriye girişi zorlaştırıcı etki yaratmaktadır.

Tam yarışılabilirliğin bir başka unsuru tüketicilerin fiyat farklılıklarına anında tepki göstermeleri (Spence; 1983: 986) veya bu konudaki gecikme süresinin, mevcut firmaların fiyat ayarlayarak girişe tepki göstermeleriyle ilgili gecikme süresinden kısa olmasıdır (Dixit; 1982).

Özetleyecek olursak, tam yarışılabilirlikte piyasaya giriş tamamen serbest, sınırsız ve mutlak nitelikte, çıkış ise serbest ve maliyetsizdir. Bazı gecikme sürelerinin varlığı kabul edildiğinde ise, tam yarışılabilirlik için bu gecikme sürelerinin görece büyüklüğü önem taşımaktadır. Burada görüldüğü gibi, çıkış engelini ortaya koyarken bazı iktisatçılar batık maliyetlerin var olup olmasını, bazı iktisatçılar da gecikme süresinin görece uzunluğunu esas almaktadırlar. Bu nedenle tam yarışılabilirlik şartları bazı iktisatçılarda gecikme süresi kavramı kullanılarak ifade edilmektedir. Bu noktayı eleştirilerle ilgili bölümde tekrar ele alacağız.

Shepherd, tam yarışılabilirlikte söz konusu olan unsurları incelediğimizde, yarışılabilirlik sözcüğünün durumu nitelikle için uygun olmadığını, bunun yerine "ultra serbest giriş" terimini kullanmanın daha uygun olacağını belirtmektedir (Shepherd; 1984: 573). Gerçekten de, "yarışılabilirlik" terimi giriş sonrası mevcut firmalar arasındaki

rekabetin önemli olduğuna ilişkin yanlış bir izlenim verebilir. Oysa, yarışılabilir piyasalar teorisinde mevcut firmalarla yeni girecek firmalar arasındaki rekabet önemlidir. Ayrıca, "yarışılabilir" sözcüğü kullanıldığında girişte değişme dereceleri olduğu izlenimi verebilir. Oysa, yarışılabilir piyasalar teorisinin sonuçlarının sadece tam yarışılabilirlik şartlarında geçerli olduğu, bu şartlardan sapmalar olduğunda sonuçların değişebileceğini dile getiren eleştiriler vardır. Shepherd' in önerisine rağmen literatürde "yarışılabilir piyasalar" teriminin kullanıldığı görülmektedir. Ancak, terimin yanlış yönlendiriciliği konusundaki uyarılarda haklılık payı da bulunmaktadır.

Yarışılabilir piyasalar teorisinde 'uzun dönem sabit maliyet' terimi kullanılmakta ve bu tür maliyetlerin batık maliyetlerden farkı önem taşımaktadır. Uzun dönem sabit maliyetler, uzun dönemde bile üretimin azaltılmasıyla kısılamayan türden maliyetler olarak tanımlanmaktadır. Bu tür maliyetler uzun dönemde üretime son verilmesi halinde ortadan kaldırılabılır. Oysa batık maliyetler kısa veya orta uzunlukta dönemde üretime son verilmesi halinde bile ortadan kaldırılamayan maliyetlerdir ve uzun dönemde sıfır olacağı öne sürülmektedir. Batık maliyetlerin sabit maliyet niteliğinde olması gerekmediği üzerinde durulmakta ve sabit maliyetlerin giriş engeli yaratmayacağı, batık maliyetlerin ise giriş engeli yaratabileceği belirtilmektedir (Baumol ve Willig; 1981:405-406,417-419). Batık ve sabit maliyetleri açıklamak üzere şu örnekler verilmektedir (Baumol ve Willig;1981:407) : Otomobil montaj bantını ele alalım ve benzin fiyatlarının çok yükselmesi nedeniyle piyasanın çok küçüldüğünü düşünelim. Bu durumda otomobil montaj bantları da küçülecek, el aletleri ağırlık kazanacak ve montaj bantının makine-teçhizat maliyeti önemli ölçüde düşecektir. Böylece, montaj bantının makine-teçhizatla ilgili maliyetleri batık nitelikte olabilir ama sabit maliyet değildir. Diğer yandan, iki şehir arasında tren yolu taşımacılığını ve bu alanda kullanılan bir lokomotif ve vagonu ele alalım. Bu vagon ve lokomotif sabit maliyetler içinde düşünülmelidir fakat batık maliyet değildir. Çünkü, demiryolu işletmecileri bu hattı kapatmaya karar verilerse bu vagon ve lokomotifi önemli bir maliyete sebep olmaksızın başka bir demiryolu hattına taşıyabilirler.

Yarışılabilir piyasalar teorisinde "olanaklı" ve "sürdürülebilir"² kavramları önem taşımaktadır ve tanımlanmaları yararlı olacaktır. Bir endüstride olanaklı olarak nitelendirilen durum şu şartların yerine geldiği durumdur (Spence;1983:982):

$$a) \sum_{i=1}^m y^i = Q(p)$$

$$b) py^i - c(y^i) \geq 0 \quad i = 1, \dots, m$$

$$c) y^i \geq 0$$

Burada, endüstrideki bütün firmaların aynı maliyet fonksiyonuna sahip olduğu kabul edilmekte ve bu $c(\cdot)$ ile gösterilmektedir. Firma sayısı m ile gösterilmektedir ve y^i , i . firmanın output vektörüdür. $Q(p)$, bir taneden fazla ürünün üretildiği endüstrinin karşı karşıya olduğu talebi, p ise fiyatlar vektörünü göstermektedir. Böylece olanaklı durum gerçekleştiğinde üretim talebi karşılamakta ve endüstrideki her firma en azından normal kâr elde etmektedir.

²Olanaklı : feasible, sürdürülebilir : sustainable karşılığında kullanılmıştır.

Sürdürülebilirliğin sağlandığı bir durumda ise, şu şartların yerine gelmiş olması gerekmektedir (Reid;1989:146):

a) Olanaklı durum sağlanmış olmalıdır.

b) Yeni girecek firmanın seçtiği fiyat p^e , output y^e , mevcut firmalarca uygulanmakta olan fiyat p ile gösterilmek üzere $p^e \leq p$ ve $y^e \leq Q(p^e)$ şartını sağlayan tüm p^e , y^e çiftleri için $p^e y^e \leq c(y^e)$ olmalıdır. Sürdürülebilirlik sağlandığında, mevcut firmalardan daha düşük bir fiyat uygulayarak endüstriye yeni bir firmanın girmesi ve bu fiyatlarda piyasada talep edileni aşmayan miktarlar üreterek aşırı kâr elde etmesi mümkün olmamalıdır. Burada, yeni girecek firmanın kârlılığa ilişkin değerlendirmelerinde, mevcut firmaların p fiyatını değiştirmeyeceği varsayımını esas aldığı görülmektedir.

Tam yarışılabilir bir piyasada denge sürdürülebilir bir durum niteliğini taşımaktadır (Baumol, Panzar ve Willig;1983:495).

Tam yarışılabilir piyasalar vur-kaç girişine³ açıktır ve dengeye gidiş sürecinde bu tür girişin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Vur-kaç girişi, aşırı kârın varlığı halinde yeni bir firmanın piyasaya girmesi, mevcut firmaların uyguladığından daha düşük bir fiyat uygulayarak geçici bir süre kâr elde etmesi ve henüz mevcut firmalarca kendisine tepki gösterilmeden o alandan çıkması durumunu anlatır. Vur-kaç girişinde bazı varsayımlara dayanıldığı görülmektedir (Spence;1983:986): Birinci olarak, vur-kaç girişinde mevcut firmaların fiyat ayarlamasıyla ilgili gecikme süresi çıkış için gerekli gecikme süresinden uzun olmalıdır. Bu varsayım çıkış için bir gecikme süresi bulunduğu, vur-kaç girişi yapan firmanın rakiplerin tepki göstermelerine fırsat kalmadan çıkış yapabilmesini sağlamaktadır. İkinci varsayım ise, fiyat değişikliği veya farklılığına talep açısından tepkinin anında gösterilmesidir. Böylece vur-kaç girişi yapmış olan firmanın yaptığı yatırımın tüm getirisini çıkış yapmadan evvel alabilmesi sağlanmaktadır. Görüldüğü gibi, vur-kaç girişinde kullanılan varsayımlar tam yarışılabilirliğin şartlarıyla paraleldir.

Baumol ve diğerlerinin yarışılabilirlik konusunda üzerinde durdukları örnek hava taşımacılığı alanındadır (Baumol, Panzar ve Willig;1982, Reid;1989:143)⁴: İki şehir arasında hava taşımacılığında talebin günde sadece bir uçuşa olanak verdiği bir durumda bu rotada hava taşımacılığı yapan hava yolu firması tabii monopol durumundadır. Daha kârlı bir alana giriş yapmak istediğinde, bu rotaya geçerek girdiği alandaki mevcut firmadan daha düşük fiyat uygulamak suretiyle rekabet edebilir. Mevcut firma maliyetlerini düşürerek tepki verecek olsa da, giriş yapmış olan firma bir başka rotaya geçmek veya uçağını ikinci el piyasasında satmak veya kiralamış ise geri vermek olanaklarına sahiptir.

Bu bölümde üzerinde durduğumuz temel kavramlar tam yarışılabilir piyasalar terimi ile kastedilenin ne olduğunu ortaya koymaya yardımcı olduğu gibi, bu tür piyasaların temel özelliklerini açıklamaya da yardımcı olacaktır.

³'hit and run entry' karşılığında kullanılmıştır.

⁴A.B.D.'de hava yolu taşımacılığında yarışılabilir nitelikte davranışların gözlemlendiği konusunda ampirik bir çalışma örneği için bkz. Bailey (1981)

II) TEMEL ÖZELLİKLER

Yarışılabilir piyasalar analizi genellikle optimal sonuçlar veren bir analizdir ve sadece atomistik değil monopol ve oligopolü de içeren geniş bir endüstri yapısı yelpazesinde uygulanabilmektedir. Bu analizde oligopolistik yapı, endüstride mevcut firmalar arasındaki rekabete dayalı olmaktan çıkarılmıştır. Bunun yerine yeni firma girişi tehdidi yani potansiyel rekabet, yapı ve davranışı belirleyici unsur olarak ağırlık kazanmıştır (Baumol; 1982:2). Oysa geleneksel mikroiktisadi analizde oligopol modelleri, mevcut rakip firmaların tepkileri ve bu tepkilere ilişkin beklentilere dayanmaktadır. Sanayi iktisadı alanındaki öncü çalışmalarda ise giriş koşulları performansı etkileyebilecek bir yapı unsuru olarak ele alınmıştır. Sanayi iktisadında geleneksel mikroiktisat teorisini tamamlayıcı bir unsur da, endüstride mevcut firmalar arasındaki rekabetin yanısıra mevcut ve yeni girecek firmalar arasındaki rekabetin de açık ve sistemli bir şekilde dikkate alınmasıdır. Böylece, oligopolistik yapılarda görülen firmalar arası karşılıklı bağımlılığın alanı, mevcut firmalar ile yeni girecek firmalar arasındaki karşılıklı bağımlılığı kapsayacak şekilde genişletilmiş olmaktadır. Ancak sanayi iktisadında, giriş koşulları ve diğer yapı unsurlarının performansı etkilemek açısından görece ağırlığı tartışma konusu olmuştur (Shepherd; 1984:574). Yarışılabilir piyasalar teorisinde yeni firma girişi tehdidi ile ortaya çıkan potansiyel rekabetin, performansı belirlemek açısından mevcut firmalar arasındaki rekabetten daha fazla ağırlığa sahip olduğu kabul edilmektedir.

Yarışılabilir piyasaların refah açısından da önemli bazı özellikleri vardır (Baumol; 1982:4-5, Reid; 1989:146-147):

Birinci olarak, tam yarışılabilir piyasalarda iki veya daha fazla sayıda firma olduğunda, uzun dönem denge durumunda fiyat - marjinal maliyet eşitliği sağlanır ve endüstrideki her firma normal kâr elde eder, aşırı kâr söz konusu değildir. Bu sonucun ortaya çıkışı vur-kaç girişi, olanaklı durum ve sürdürülebilir durum kavramlarının yardımıyla açıklanabilir. Önce tam yarışılabilir piyasaların kâr ile ilgili özelliğini ele alalım. Bu tür piyasalar vur-kaç girişine açık olduklarından ve giriş serbestliği bulunduğundan, aşırı kârın varlığı yeni firmaların bu alana girmesine yol açacaktır. Aşırı kârın varlığını gören bir firma, mevcut firmalardan biraz daha düşük bir fiyat uygulayıp giriş yaparak, mevcut firmanın maliyet şartlarında onun ürettiği outputu üreterek kâr elde edebilir. Böylece, mevcut firmalardan biraz daha düşük kâra razı olan bir yeni girecek firma giriş yaparak bu kârı elde edebilir ve şartlar gerektirdiğinde endüstriden çıkabilir. Bu süreç uzun dönem dengesinde aşırı kârın ortadan kalkmasına yol açar. Aşırı kârın varlığı olanaklılık ve sürdürülebilirlikle bağdaşmaz. Eğer $py^i < c(y^i)$ durumunda bir firma varsa bu olanaklılık şartlarını ihlâl eder. Eğer $py^i > c(y^i)$ durumunda bir firma varsa bu durumda yeni bir firma giriş yaparak biraz daha düşük fiyatta aynı output düzeyinde pozitif kâr elde edebilir. Bu durumda $p^e y^i > c(y^i)$ eşitsizliği geçerli olur ve bu da sürdürülebilirlik şartlarının ihlâl edilmesi anlamına gelir. Böylece denge durumunda her firma normal kâr elde ediyor olmalıdır. Fiyat-marjinal maliyet eşitliği de benzer şekilde açıklanabilir: Eğer bir firma sürdürülebilir durumda marjinal maliyetten küçük bir fiyatta output üretip satarak kâr elde edebiliyor olsa, yeni giren bir firmanın mevcut firmanın uyguladığının biraz altında bir fiyatla mevcut firmanın ürettiğinden biraz daha azını üreterek kâr elde etmesi mümkün olurdu. Fakat bu durum sürdürülebilirlikle bağdaşmaz. Eğer bir firma sürdürülebilir durumda marjinal maliyetten büyük bir fiyatta output üretip

satarak kâr elde ediyorsa, yeni giren bir firma mevcut firmanın uyguladığının hemen altında bir fiyatla mevcut firmanın ürettiğinden biraz fazlasını üreterek kâr elde edebilir. Fakat bu durum da sürdürülebilirlikle bağdaşmaz. Ancak bu argümanın geçerli olması için piyasada en az iki firmanın mevcut olması gerekir. Böylece yeni giren firmanın outputu artırması piyasada fiyatın önemli ölçüde düşmesine sebep olmaz

Tam yarışılabilir piyasalarda uzun dönem dengesinde fiyat-marjinal maliyet eşitliğinin sağlanması ve aynı zamanda normal kâr durumunun geçerli olması oligopollerde karşımıza bir sorun çıkarmaktadır. Az sayıda firma bulunduğu ve her biri U şeklinde uzun dönem ortalama maliyet eğrilerine sahip olduklarında genellikle bu şartları sağlayan fiyat bulunamamaktadır. Böyle bir durumda modelin sonuçları ancak uzun dönem ortalama maliyet eğrilerinin yatay veya yayvan U şeklinde olması halinde geçerlidir(Baumol; 1982:8-12, Reid; 1989: 147).

Tam yarışılabilir piyasaların refah açısından önem taşıyan ikinci özelliği endüstrinin uzun dönem dengesi gerçekleştiğinde üretimde etkinliğin sağlanmış olmasıdır. Etkinliğin sağlanmamış olması yeni girecek firma için kâr olanağının bulunmasına yol açar ve bu durum sürdürülebilirlik ile bağdaşmaz. Burada etkinlik, X-etkinlik ve endüstrinin örgütlenmesinde etkinliği kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca, tam yarışılabilir piyasalarda etkin endüstri yapısının endojen olarak belirlenmesi de önemli bir özellik olarak ileri sürülmektedir. Etkin endüstri yapısının endojen olarak belirlenmesi şöyle açıklanmaktadır(Baumol;1982:6-7):

Birinci aşama belli bir endüstride veri bir outputu üretmek için en etkin endüstri yapısının saptanmasıdır. Örneğin, tek malın üretildiği bir endüstride yer alan tipik firmanın uzun dönem ortalama maliyet eğrisi U şeklinde ise ve 2.000 birim output düzeyinde minimum değerini alıyorsa, endüstride yılda 100.000 birim output üretilmesi halinde bu endüstride beş firma yer aldığı ve her biri uzun dönem ortalama maliyetin minimum noktasında üretimde bulunduğu etkin endüstri yapısı sağlanacaktır. Bir taneden fazla mal üretilen bir endüstride etkin endüstri yapısının kaç tane firmayla gerçekleşeceğini hesaplamak bazı güçlükler taşımaktadır fakat temel ilkeyi şöyle ifade etmek mümkündür: Firmanın minimum uzun dönem ortalama maliyetle üretebileceği output vektörüne kıyasla endüstrinin output vektörü küçükse, endüstride etkin yapı az sayıda firma olmasını gerektirir. Bu şekilde saptanan etkin endüstri yapısını ortaya çıkaracak mekanizmanın belirlenmesi ise ikinci aşamayı oluşturmaktadır. Yarışılabilir piyasalarda işlediği öne sürülen mekanizma şudur: Bir endüstrinin optimal yapısı o endüstrinin output vektörüne bağlı olarak belirlenmektedir. Endüstrinin output vektörü ise endüstrideki firmaların uyguladığı fiyatlara bağlı olarak belirlenir. Fiyatlama davranışı da piyasa yapısına bağlıdır. O halde fiyatlama davranışı ve endüstri yapısı eşanlı ve endojen olarak belirlenmelidir. Tam yarışılabilir piyasalarda fiyat-marjinal maliyet eşitliği söz konusudur. Böylece endüstride talep ve maliyet koşulları verildiğinde endüstrinin output vektörü ve fiyatlar eşanlı olarak belirlenebilmektedir. Öte yandan tam yarışılabilir piyasalarda uzun dönem dengesinde etkinliğin gerçekleşmesi söz konusudur. Endüstride maliyetlerin minimize edilmesi etkinliğin sağlanması için gereklidir. Bu durumda endüstrinin denge output vektörü için maliyetleri minimize eden yapı gerçekleşecektir. Tam yarışılabilirlikte geçerli olan bu sonuçların gerçek hayatta rastladığımız endüstriler için ne derece geçerli olduğu sorusu akla gelmektedir. Baumol'a göre, gerçek hayatta endüstriler etkin yapıda olmamakla beraber etkin yapıya makul ölçüde yaklaşmışlardır.

Tam yarışılabilir piyasaların temel özelliklerini değerlendirirken şüphesiz teoriye yöneltilen başlıca eleştirilerin de dikkate alınmasında yarar vardır.

III) ELEŞTİRİLER

Yarışılabilir piyasalar teorisine yöneltilen başlıca eleştirileri üç grup içinde toplamak mümkündür.

Birinci gruba giren eleştiriler esas olarak Weitzman 'a aittir. Weitzman' a göre tam yarışılabilir piyasalarda giriş ve çıkışın anında ve maliyetsiz gerçekleşmesi ölçeğe göre getirinin sabit olmasını gerektirir. Bu ise, tam yarışılabilir piyasaların tam rekabet piyasaları olduğunu gösterir. Bu argümanı bir örnekle şöyle açıklamak mümkündür (Weitzman; 1983, Baumol, Panzar ve Willig; 1983: 491-492): Bir makinenin saatte 12.000 birim ürettiğinde minimum ortalama maliyetle çalıştığını düşünelim ve bu makinenin bir piyasadaki diğerine anında ve maliyete sebep olmaksızın taşınabildiğini varsayalım. Bu durumda A, B, C, D piyasalarının herbirinde saatte 3.000 birim output üretmek isteyen bir girişimci, bu makineyi 15 dakikada bir piyasalar arasında taşıyarak bunu gerçekleştirebilir. Böylece küçük ölçekle üretim yapmaktan kaynaklanan ölçek eksi ekonomileri ortaya çıkmayacaktır ve bu sonuç piyasaya giriş, çıkışın tamamıyla maliyetsiz olmasıyla sağlanmıştır. Alıcıların piyasaya girişi belli bir akışla gerçekleşiyorsa, stok maliyeti ortaya çıkmaması için söz konusu makine piyasalar arasında daha kısa aralıklarla taşınabilir.

Weitzman'a göre, ölçeğe göre artan getiri şartlarında sabit maliyetler söz konusudur ve sabit maliyetler aynı zamanda batık niteliktedir. Böylece yarışılabilir piyasalar teorisinin, artan getiri şartlarında geçerli olacağını ifade etmek bir çelişki ortaya koymak anlamına gelir.

İkinci grup içinde yer alan eleştiriler yarışılabilir piyasalar teorisinin genel bir nitelik taşıyıp taşımadığını irdelemeye yöneliktir. Bu tür eleştirilerde, yarışılabilir piyasalar teorisinde öne sürülen sonuçların ancak tam yarışılabilirlik durumunda geçerli olduğu, tam yarışılabilirliğin varsayımlarından sapmalar olduğunda ise daha farklı sonuçlar ortaya çıkabileceği ifade edilmektedir (Brock; 1983: 1062-1063, Shepherd, 1984: 573). Teorinin genel nitelik taşımasını tartışmalı hale getiren önemli bir nokta olarak batık maliyetler üzerinde de durulmaktadır. Üretimde sıklıkla rastlanılan bir unsur özgü varlıklardır. Bu tür varlıkların maliyete sebep olmaksızın satılması veya başka alana kaydırılması söz konusu olamaz ve bu nedenle batık maliyete sebep olurlar (Spence; 1983: 986, Shepherd; 1984: 577). Tam yarışılabilirlikte batık maliyetlerin sıfır olması varsayımına dayanıldığında, sıklıkla rastlanılan özgü varlık durumu dışlanmış olacaktır.

Üçüncü grup içindeki eleştiriler ise yarışılabilir piyasalar teorisinde yer alan bazı kavramsal sorunlarla ilgilidir (Shepherd; 1984: 576-579):

Birinci olarak, tam yarışılabilirlik veya ultra serbest giriş olarak nitelendirilen durumun dayandığı temel varsayımların birbiriyle bağdaşmadığı belirtilmektedir. Ultra serbest giriş durumunda girişin tam olması söz konusudur ve aynı zamanda mevcut firmaların girişe karşı tepki göstermeyeceği varsayılmaktadır. Girişin çok küçük bir ölçekle gerçekleşmesi halinde mevcut firmaların girişe karşı tepki göstermeyeceği varsayılabilir. Ancak tam giriş ve mevcut firmaların girişe karşı tepki göstermeyeceği varsayımları birbiri ile bağdaşmamaktadır.

İkinci olarak, maliyetlerle giriş -çıkış engellerinin ilişkilendirilmesinde sorunlar olduğu ileri sürülmektedir. Yarışılabilir piyasalar analizinde, sabit olarak nitelendirilen maliyetlerin giriş engelleriyle ilişkisi olmadığı kabul edilmektedir. Bu varsayım tam giriş halinde tutarlıdır. Eğer giriş tam değilse yeni giren firmanın üretim miktarı mevcut firmanınkinden küçük olacak ve sözü edilen maliyetler giriş engeli oluşturabilecektir. Benzer şekilde, batık maliyetlerle dönem uzunluğu arasındaki ilişkinin ele alınışında da sorunlar vardır. Batık maliyetlerin dönem uzunluğuna göre değişmesi ve dönem kısaltıldıkça daha fazla olması beklenir. Mevcut firmanın giriş tepki göstermeyeceği süre içinde batık maliyetlerin yüksek olması beklenir. Oysa tam yarışılabilirlikte batık maliyetlerin sıfır olması söz konusudur ve bu durumda bir tutarsızlık ortaya çıkmaktadır. Burada karşımızdaki sorun, tepki için gecikme süresini mi yoksa giriş engelini yüksekliğini mi belirleyici unsur olarak kabul edeceğimize ilişkindir. Bu konuda görüş farklılıkları olduğu görülmektedir. Bazı iktisatçılar, batık maliyetleri yani giriş engelini yüksekliğini vurgulamaktadırlar (Baumol, Panzar ve Willig; 1983). Bazı iktisatçılar da gecikme süresinin önemini vurgulamaktadırlar (Weitzman; 1983, Schwartz ve Reynolds; 1983, Spence; 1983). Shepherd ise her iki unsurun da önemli ve birbiriyle ilişkili olduğunu, giriş engeli yüksekliğinin tepki için gecikme süresiyle bağlantılı olarak tanımlanabileceğini öne sürmektedir (Shepherd; 1984: 577). Bu yaklaşım sorunu kavramsal platformda çözmektedir fakat uygulamada güçlükler ortaya çıkacağı açıktır.

Üçüncü olarak yarışılabilir piyasalar teorisinin farklı ve üstün olduğu iddia edilen noktalarda sorunlar içerdiği öne sürülmektedir. Yarışılabilir piyasalar teorisinin farklı olduğu bir nokta, mevcut firmalar arasındaki rekabet ve karşılıklı bağımlılığın arka plana itilmesi, endüstriye yeni firma girişi ve giriş tehdidinin birinci derecede önem taşımasıdır. Endüstride mevcut firmalar arasındaki rekabetin önemli olduğunu vurgulayanlar bu açıdan yarışılabilir piyasalar teorisini eleştirmektedirler. Ayrıca, yarışılabilir piyasalar teorisinde, endüstride mevcut firmalarla yeni girecek firmalar arasındaki karşılıklı bağımlılığın ele alınışında da daha önceki modellere kıyasla üstün bir taraf olduğu ileri sürülmektedir. Endüstride mevcut firmalarla yeni girecek firmalar arasında karşılıklı bağımlılığın yarattığı bir belirsizlik vardır. Bu belirsizlik nedeniyle, konuyu inceleyen modeller endüstriye girişe karşı tepkiler konusunda varsayımlara dayanmak zorundadır. Baumol ve diğerleri, mevcut modellerde bu konuda ekonomik sağduyu ile açıklanamayacak türden varsayımlar bulunduğunu, tamamen serbest giriş ve çıkış halinde bu tür varsayımlara gerek kalmadığını öne sürmektedirler (Baumol, Panzar ve Willig; 1982, Brock; 1983: 1059). Oysa, yarışılabilir piyasalar teorisinde mevcut firmaların girişe karşı tepkilerine ilişkin bir varsayım bulunmaktadır : Yeni giren firmalar, mevcut firmaların uyguladığı fiyatın değişmeyeceği beklentisiyle giriş yapmaktadırlar. Mevcut firmalarla yeni girecek firmalar arasında belli şekilde tanımlanmış bir oyunun sonucu olarak mevcut firmalar tam rekabetçi fiyat düzeyini uygulamaya zorlanabilir. Bununla beraber, Baumol ve diğerlerinin hiçbir çalışmasında, modern oyun teorisinin ışığında böyle bir oyunun tanımlanmamış olduğu belirtilmektedir (Brock; 1983: 1059-1062). Ayrıca, tam yarışılabilirliğin katı varsayımlarından biraz uzaklaşıldığında mevcut firmalar arasındaki rekabetin önem kazanacağı ve tam yarışılabilirlikte söz konusu olandan farklı sonuçlar ortaya çıkabileceği ifade edilmektedir (Schwartz ve Reynolds; 1983: 489-490). Böylece, endüstride mevcut firmalar arasındaki rekabetin performansı etkileyen sonuçları olacağı da ortaya konmaktadır.

Yarışılabilir piyasalar teorisinde endüstri yapısının endojen olarak belirlenmesi ve 'görünmeyen el 'in uygulama alanının genişletilmiş olması, diğer teorilere göre üstün

olduğu noktalar olarak ileri sürülmektedir. Ancak, bu konudaki iddialar eleştirilmektedir. Bir kere, endüstri yapısının sanayi iktisadında daha önce yer alan analizlerde egzojen olarak belirlendiği iddiasının gerçeği yansıtmadığı belirtilmektedir (Shepherd;1984:578). Sanayi iktisadında yapı, yönetim ve performans arasındaki ilişkilerin çift yönlü olduğu kabul edilmektedir. Bu çerçevede yapının egzojen olarak belirlenmesi ile bağdaşmaz. Yarışılabilir piyasalar analizinde 'görünmeyen el' in uygulama alanının genişletilmiş olduğu görüşüne de itiraz edilmektedir. Tam yarışılabilirlikte optimal sonuçlar elde edilmektedir. Ancak, tam yarışılabilirliğin kısıtlayıcı varsayımları vardır. Örneğin, çıkışın tamamen serbest olmasını engelleyen herhangi bir ölçüde batık maliyet, çıkış engelini bu şekilde tanımlayan görüşe göre tam yarışılabilirlikten bir sapmadır. Bu tür sapmalarda optimal sonuçların elde edileceği ise şüpheli görülmektedir. Birçok üretim faaliyetinde batık maliyetlere rastlanıldığı gözönüne alındığında, 'görünmeyen el' in uygulama alanının genişletildiği iddiası şüpheli karşılanmaktadır.

Baumol, Panzar ve Willig bu eleştirilerden bazılarını cevaplamışlardır. Weitzman'ın eleştirilerine Baumol ve diğerlerinin cevabı şöyledir (Baumol, Panzar ve Willig; 1983: 491-493): Weitzman'ın ölçek verimiyle ilgili argümanında, zamanın bölünebilirliği üretimde bazı bölünemezlikleri ikame etmektedir. Oysa hizmet üretimi gibi bazı alanlarda stoklama hiç mümkün değildir. Yine bazı alanlarda üretim süreci output elde edilmesi için belli bir üretim süresinin geçmesini gerektirir ve bu süre sonunda sabit bir output elde edilir. Bu durumda üretim ancak belli yoğunlukta ve sürede olduğunda minimum ortalama maliyet elde edilir ve Weitzman argümanı uygulanamaz. Hava taşımacılığını ve iki şehir arasında belli bir rotayı düşünelim. Bu rotada hava yolculuğunun yolcu başına maliyetinin Jumbo jet tam kapasiteyle kullanıldığında (400 yolcu) minimum olduğunu ve yolun 60 dakika sürdüğünü kabul edelim. Her gün bu rotayı en fazla 100 kişinin kullandığını varsayalım.

Böyle bir alanda Weitzman argümanı uygulanamaz. Stoklama mümkün olmadığı gibi, 15 dakikada 100 yolcu taşıyarak uçağı bir rotadan diğerine kaydırmak da söz konusu olamaz. Bunu engelleyen batık maliyetler değil, hizmet üretiminin niteliğidir. Uçağın masrafsızca bir rotadan diğerine kaydırılması söz konusu olsa da bu sonuç ortaya çıkmaktadır.

Baumol ve diğerleri, Weitzman'ın analizinde batık maliyetlerin ekonomik ve teknolojik açıdan ele alınışında bir karışıklık bulunduğunu ve bu nedenle yarışılabilirliğin şartlarının hatalı olarak ortaya konulduğunu belirtmektedirler. Baumol ve diğerlerine göre tam yarışılabilirlikte piyasaya giriş çıkış anında gerçekleşmesi gerekmektedir. Mevcut firmanın tepki göstermesinden evvel giriş çıkışın gerçekleşmesi yeterlidir. Bu anlamda giriş çıkışın gerçekleşmesi için gerekli sürenin uzunluğu ise sadece teknolojik unsurlarla belirlenmez; piyasadaki fırsatlara ve benzeri unsurlara da bağlıdır. Hava taşımacılığı örneğine döncecek olursak, vur-kaç girişi yeni giren firmanın uçağın uçuşundan evvel ve şartlı olarak biletleri satabilmesi nedeniyle gerçekleşir. Burada vur-kaç girişinin gerçekleşmesi, yeni giren firmanın uçağını mevcut firmanın fiyatını düşürerek tepki vermesinden daha hızlı uçurabilmesi nedeniyle değildir.

Baumol ve diğerleri, tam yarışılabilirlik şartlarından ufak bir sapma olduğunda modelin sonuçlarının değişebileceğini ifade eden eleştirileri de cevaplamışlardır. Bu tür eleştirilerde model dinamik açıdan ele alınmaktadır. Baumol ve diğerleri ise, öne sürdükleri teorinin esas olarak statik bir denge teorisi olduğunu ; bu teoriye dinamik açıdan yöneltilecek eleştirilerde ise eleştiriyi yapanların yarattığı bir dinamik mekanizmanın

esas alındığını belirtmektedirler (Baumol, Panzar ve Willig; 1983: 495-496). Ayrıca yeni girecek firmanın alıcılarla anlaşma yapması esasına dayanan bir düzenlemeyle de bu tür eleştirilere cevap getirmişlerdir. Bu düzenlemeyi şöyle açıklayabiliriz (Baumol, Panzar ve Willig; 1983: 493-494): Yeni girecek firmanın alıcılara T süresince $p^e \leq p^i$ fiyatıyla output sunmayı teklif ettiğini düşünelim. Burada p^e yeni girecek firmanın fiyatını, p^i ise mevcut firmanın fiyatını göstermektedir. Eğer mevcut firmalardan biri p^e fiyatını uygularsa giriş gerçekleşmez ve T süresince piyasada p^e fiyatı geçerli olur. Böylece dışsal bir değişme dışında piyasada her zaman p^e fiyatının geçerli olacağını söyleyebiliriz. Bu fiyatın düzeyi batık maliyetlere bağlı olarak belirlenir. Dönem başında β fiyata satın alınan bir sermaye malının T ' nin sonunda α değerine satılabildiğini veya başka yerde kullanılabildiğini varsayalım ve $\alpha \leq \beta$ olsun. Eğer $\alpha < \beta$ ise mevcut firmalar yeni firma girişine yol açmadan minimum ortalama maliyetin üzerinde fiyat uygulayabilirler çünkü yeni girecek firma için batık maliyetler söz konusudur. α ne kadar küçükse fiyat o kadar yüksek olabilir. Teknik olarak batık maliyetlerin oranı ne kadar büyükse ve T ne kadar kısaysa α okadar küçük olur. Böylece batık maliyetlerin derecesi sonuçları etkilemektedir ve piyasa performansı yarışılabilirlik derecesine bağlı olarak değişmektedir. Performansa ilişkin sonuçlar tam yarışılabilirlikten sapmalar halinde kesintiye uğramamaktadır.

IV) SONUÇ

Yarışılabilir piyasalar teorisi sanayi iktisadında performans değerlendirmeleri için refah normları sunmayı amaçlamaktadır ve gerçek hayatın tasvirinde de geçerli olduğu iddiası vardır. Ayrıca iktisat politikası alanında da uzantıları bulunmaktadır. Örneğin, tam yarışılabilirlik varsa devletin düzenleyici müdahalesine gerek olmadığı öne sürülmektedir. Bütün bu yönleri dikkate alındığında iddialı bir teori olduğu görülmektedir. Ancak, daha önce değindiğimiz eleştiriler teoride geliştirilmesi gereken noktalar bulunduğunu ortaya koymaktadır. Herşeyden evvel, teorisinin içsel tutarlılık açısından gözden geçirilmesi ve dinamik analiz yönünden geliştirilmesi gerektiği görülmektedir. Özellikle yeni girecek firmanın alıcılarla anlaşma yapmasına ilişkin açıklamalar, alıcıların davranışlarının açıkça dikkate alındığı alternatif modellerle geliştirilebilir.

KAYNAKLAR

- Bailey, E.E., "Contestability and the Design of Regulatory and Antitrust Policy," *American Economic Review*, 1981,71, s. 178-83.
- Baumol, W.J., "Contestable Markets : An Uprising in the Theory of Industry Structure", *American Economic Review*, 1982,72, s. 1-15.
- Baumol, W.J.ve Willig, R.D.,"Fixed Costs, Sunk Costs, Entry Barriers and Sustainability of Monopoly", *Quarterly Journal of Economics*, 1981,96, s. 405-31.
- Baumol, W.J., Bailey, E.E. ve Willig, R.D., "Weak Invisible Hand Theorem on The Sustainability of Multiproduct Natural Monopoly", *American Economic Review*, 1977,67,s. 350-65.
- Baumol, W.J., Panzar, J.C. ve Willig,R.D., **Contestable Markets and the Theory of Industry Structure**, San Diego:Harcourt Brace Jovanovich, 1982.
- Baumol, W.J., Panzar, J.C. ve Willig, R.D., "Contestable Markets: An Uprising in the Theory of Industry Structure : Reply", *American Economic Review*, 1983,73,s. 491-96.
- Brock, W.A.,"Contestable Markets and the Theory of Industry Structure: A Review Article", *Journal of Political Economy*, 1983,91, s. 1055-65.
- Dixit, A.K.,"Recent Developments in Oligopoly Theory", *American Economic Review Papers and Proceedings*, 1982,72, s. 12-17.
- Reid, G.C., **Theories of Industrial Organization**, Basil Blackwell Ltd, 1989.
- Schwartz, M. ve Reynolds, R.J., "Contestable Markets: An Uprising in the Industry Structure: Comment", *American Economic Review*, 1983,73, s. 488-90.
- Shepherd, W.G., "Contestability vs. Competition", *American Economic Review*, 1984,74, s. 572-587.
- Spence, M., "Contestable Markets and the Theory of Industry Structure: A Review Article", *Journal of Economic Literature*, 1983,21, s. 981-90.
- Stigler, G.J., **The Organization of Industry**, Homewood, IL:Irwin,1968.
- Weitzman, M., "Contestable Markets: An Uprising in the Theory of Industry Structure:Comment", *American Economic Review*, 1983,73, s. 486-87.